

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА 1939–1945 рр.: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

УДК 94:355.318.2(100+430) “1939-1945”

А.І. Боляновський

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової і новітньої історії

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ НІМЕЧЧИНИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Боляновський А.І., 2005

Досліджено питання військової співпраці східних європейців з Третім Райхом протягом Другої світової війни. Ця публікація закладає новий ґрунт у дискусію навколо проблеми східноєвропейських військових формувань у збройних силах Німеччини й аналізує коротку історію подібних іноземних формацій при збройних силах інших країн упродовж того самого періоду. Ця робота є важливим внеском до розуміння цієї складної наукової проблеми.

The article raises a question of the military collaboration of the Eastern Europeans with the Third Reich during World War II. This publication break new ground in the discussion of problem of Eastern-European military formations in Germany's Armed Forces by presenting analysis of a short history of similar foreign formations by Armed Forces of other countries at the same period. This article makes a significant contribution to understanding of this difficult scientific problem.

Після закінчення Другої світової війни з'явилося багато літератури, присвяченої цьому найтрагічнішому періоду всесвітньої історії. Та переважно ж не всі його питання висвітлено дослідниками. Тривалий час ні учасники війни, ні повоєнні покоління не знали усієї правди про цей період всесвітньої історії. У другій половині ХХ ст. переконливо підтвердився відомий афоризм про те, що історію пишуть переможці. У повоєнний час типовий приклад цього – ситуація в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), де переможці війни переробляли історію за своїм уподобанням і, оскільки “переможця не судять”, пропонували власну монопольну інтерпретацію одних подій, замовчуючи інші. Розкриттям “білих плям” історії Другої світової війни найчастіше займалися публіцисти, які, у пошуках сенсацій, нерідко подавали на розсуд читачів безальтернативні тези. Ортодоксальні доктринери за власним вподобанням трактували складні проблеми буття бездержавних народів, землі яких були абсорбовані Радянським Союзом.

Однак кожне покоління заново інтерпретує історію. Глибокі політичні й ідеологічні проблеми, які постали перед світом внаслідок Другої світової війни та геополітичних змін в результаті краху комуністичної системи у Східній Європі, роблять переоцінку подій ще необхіднішою. Пошуки істини зобов'язують дослідників не замовчувати трагічні моменти історії, а розповідати правду про минуле, що й робили після закінчення Другої світової війни в США та державах Заходу. В Україні, як і взагалі в СРСР, довгих п'ятдесят років подібний підхід був неможливим. Лише з проголошенням державної незалежності України почалася поступова переоцінка багатьох суперечливих подій. Однією із найдискутованіших виявилася проблема створення при німецьких арміях іноземних військових формувань. Особливу увагу вчених привернула ще донедавна “закрита тема” – боротьба громадян Радянського Союзу в лавах німецьких військ. Це малодосліджене питання викликало значне зацікавлення з погляду на безпрецедентний характер цього явища. Безумовно, що

охопити цю тему повною мірою в обсязі окремої статті неможливо. У стислому викладі водночас варто спробувати концептуально осмислити й коротко охарактеризувати місце східноєвропейських військових формацій німецької армії серед іноземних збройних формувань інших воюючих країн.

В історіографії у загальній масі літератури, присвяченій Другій світовій війні, проблема іноземних збройних формувань в збройних силах Німеччини ще не достатньо висвітлена. Офіційна радянська історіографія з ідейно-політичних міркувань замовчувала їх історію. Окремі публікації, які тією чи іншою мірою стосувалися їх діяльності, мають здебільшого пропагандистсько-викривальний характер, що ставить під сумнів їх наукову вартість [3, 14, 16]. На теперішній момент літературу з теми умовно можна поділити на дві групи: 1) спеціальні праці про окремі іноземні формації у збройних силах Німеччини й поодинокі спроби їх синтетичної характеристики; 2) загальні роботи, у яких тема національних військових формувань відображена у контексті німецької воєнної політики. З першої групи слід відзначити 4-томну працю Девіда Літгльджона про усі іноземні формації німецького війська [31]. До другої групи праць належать дослідження мілітарного аспекта східної політики Німеччини, що подають переважно фрагментарну інформацію про різні національні підрозділи, створені німецьким командуванням. Подібні праці побачили світ у Росії в період “публіцистичного буму” на пострадянському просторі напередодні й у перші 10 років після розпаду Радянського Союзу, коли настав зламний момент у розробці історії згаданих формацій. Для цих робіт характерні широке використання зарубіжної історіографії й запозичення багатьох її концептуальних положень [4, с. 5, 12]. В Україні рідкісним винятком була праця Анатолія Русака [11]. Найбільшу увагу спеціальним дослідженням мілітарної політики Третього райху приділено в Німеччині. Серед них – праці Георга Тессіна, Фрідріха-Вернера Нойлена та інших авторів про німецькі та ненімецькі формування у збройних силах Німеччини [40, с. 35], книги Ганса-Дітера Ніколайсена та Вернера Мюллера про іноземні юнацькі формування німецької протиповітряної оборони [36, с. 34]. Певні дані про різні національні формації німецької армії (Східні війська, РОА, козацькі частини тощо) узагальнено у роботах Ф.В. Зайдлера, Йоахіма Гофмана, А. Ленівова та інших авторів [38, с. 17, 10]. З австрійських авторів рідкісним винятком є стаття В. Біля про участь українців у збройних силах Німеччини [24]. Свій внесок у вивчення проблеми зробили також у загальних працях дослідники США [22, 24, 34; 39]. Деяким надрукованим у цій країні монографіям притаманна тенденція негативної оцінки дій таких формацій [28, с. 132–135, 186–194, 302–303; 30, с. 495].

Для оцінок явища військової співпраці східноєвропейців з Третім Райхом, відомого у західній літературі під терміном “колабораціонізм” як синонім слів “злочинна співпраця” і “зрада Батьківщини”, характерне розмаїття інтерпретацій. Для представників країн Заходу, колишніх радянських і частини сучасних російських істориків характерні відмінні підходи з точки зору власного бачення проблеми. Західні вчені досліджують її у контексті злочинного характеру нацизму як ворога № 1 західних альянтів і трактують усіх, хто співпрацював з ним, як колабораціоністів, радянські й сучасні російські – з точки зору боротьби “радянських антикомуністів” у східноєвропейських формаціях німецьких військ проти СРСР як “пособників гітлерівського режиму”. Українські історики переважно дублювали і повторювали радянсько-російські або західні підходи й оцінки. Частина новітніх національних балтійських і українських учених, у тому числі еміграційних і частково деякі німецькі дослідники розцінюють проблему насамперед як антикомуністичний військово-політичний чинник у війні, але їх оцінки піддають критиці деякі західні дослідники до звинувачень своїх опонентів у “підіграванні” неонацистському ревізійнізму. Контroversії навколо теми свідчать, що вона усе ще недостатньо вивчена і вимагає подальшого уважного опрацювання у контексті порівняння долі східноєвропейських формувань німецького війська з історією їх аналогів – іноземних формацій у збройних силах інших воюючих країн із врахуванням конкретних історичних обставин досліджуваного періоду. Необхідно у загальних рисах запропонувати узагальнене концептуально нове бачення цієї проблеми крізь призму нових поглядів на події Другої світової війни у контексті сучасних міжнародних дискусій і полеміки з дискусійних питань з воєнної тематики.

На відміну від Першої світової війни, у якій домінували національні збройні сили, у ході Другої світової спостерігалася виразна тенденція їх інтернаціоналізації. До армій воюючих країн залучали представників багатьох народів з різними політичними прагненнями. Хоча існували уряди

Румунії та Угорщини, 2 жовтня 1943 р. Державний Комітет Оборони (ДКО) СРСР наказав сформувати в Рязані з румунських військовополонених 1-шу румунську добровольчу стрілецьку дивізію імені Тудора Владіміреску (що була сформована радянськими офіцерами і отримала структуру гвардійських дивізій збройних сил Радянського Союзу), а незабаром після цього з угорських перебіжчиків укомплектовано Будайський добровольчий полк [1, 7, 6]. Хоча на той час існували еміграційні уряди Югославії та Польщі, 7 вересня 1943 р. ДКО СРСР прийняв рішення створити в СРСР югославську танкову бригаду, до якої увійшло 895 осіб. 17 жовтня 1943 р. за його ж рішенням почали формувати окремий югославський піхотний батальйон під командуванням підполковника М. Месіча, вояки якого на початку 1944 р. отримали зброю, а 12 березня прийняли присягу боротися на боці СРСР. 31 травня 1944 р. почала формуватися 1-ша югославська піхотна бригада (у складі якої були 2 піхотні батальйони, артдивізіон, підрозділи забезпечення й обслуговування) чисельністю 1 635 осіб, які наприкінці липня були переведені в діючу армію й з 1 серпня 1944 р. були включені до складу радянського 1-го Українського фронту. 17 березня 1944 р. за директивою Генерального штабу радянських збройних сил почала формуватися 1-ша польська армія на базі 1-го корпусу польських збройних сил в СРСР. На 20 липня 1944 р. до її складу увійшли 4 піхотні дивізії, кавалерійська і танкова бригади, винищувально-протитанкова бригада, зенітно-артилерійська дивізія, мінометний полк, інженерно-саперна бригада й інші армійські частини. До її складу увійшло 100 777 осіб, 1 517 гармат і мінометів, 182 танки та самохідні гармати [15, с. 285, 164; 1, с. 6, 7].

В СРСР серед укомплектованих з поляків, словаків, французів, сербів та інших іноземців національних формувань, створених для воєнних дій проти нацистської Німеччини, були 2 загальновійськові армії, 3 армійські танкові й авіаційні корпуси, 30 різних дивізій, 31 бригада і 182 полки загальною чисельністю понад 550 000 осіб [2, с. 291]. Серед них – формації, укомплектовані з поляків та словаків навіть при тому, що багато їх співвітчизників сподівалися на допомогу Заходу, щоб запобігти окупації своєї Батьківщини радянською армією. Подібна ситуація була характерна для країн Азії. Лідери індонезійського руху, зокрема враховували можливість виникнення нестабільного періоду на випадок капітуляції Японії і вірили, що навіть невеликі збройні сили матимуть вирішальне значення для їх національного майбутнього. В результаті цього створено підпорядковані Японії індонезійські збройні формування, які носили японську уніформу з власними національними відзнаками. На останньому етапі війни, щоб не допустити відновлення голландського колоніалізму, вони перейшли на бік західних союзників і опанували територію Індонезії.

Водночас у роки Другої світової війни склалася типова трагічна ситуація бездержавних або залежних від інших держав народів – доволі часто представники однієї нації опинялися по боках одного й другого воюючих блоків держав. Тоді як частину чехів мобілізовано до німецької армії, а в складі південного угруповання німецьких армій на Східному фронті діяв словацький полк, з інших чехів та словаків у СРСР укомплектовано окрему чехословацьку бригаду. Поява індійських військ у складі збройних сил Великої Британії в Африці спонукала німецьке військове командування створити на противагу їм свої індійські підрозділи. Так само Японія сформувала з полонених індусів у Сингапурі індійську національну армію (ІНА) чисельністю понад 30 000 вояків, головнокомандувачем яких став майбутній голова індійського еміграційного уряду Субхас Чандра Бос. Після війни британський уряд не зміг розпустити індійські збройні сили, які національний лідер Індії Магатма Ганді успішно використав для проголошення незалежності своєї країни. Подібна ситуація склалася й у Бірмі. Японія об'єднала її вояків у національні підрозділи, котрі для створення бірманської армії використав генерал Аун Сен – згодом перший президент незалежної Бірми. Індонезійці вбачали в Голландії, а бірманці в Англії таку ж країну-окупанта своєї Батьківщини, як і в Японії. Саме тому вони не вважали співпрацю з нею ганебною для своїх національних лідерів, які потім стали першими президентами їх держав [19, с. 21].

Урядові структури Японії, використовуючи обіцянки надати незалежність деяким країнам, окупованим їх державою, вжили у 1942 р. додаткових заходів з метою мобілізації їх людських ресурсів для подальшого ведення війни й виконання внутрішніх і зовнішніх функцій японської імперіалістичної політики [19, с. 21]. Одночасно з масовим вербуванням корейців та китайців із Тайваню до японських збройних сил на окупованих територіях створено армії з числа місцевих

мешканців під командуванням японських генералів та їх підлеглих. В Індонезії створено Добровольчий корпус оборони та поліцейний корпус, на базі вояцьких кадрів якої у жовтні 1943 р. була укомплектована добровольча армія захисників Вітчизни. У Бірмі під керівництвом японської армії створювалася армія оборони Бірми. З індійців, які проживали у Південно-Східній Азії, почала формуватися індійська національна армія (Азад гінду фаудж), до якої увійшло три дивізії (у кожній по чотири бригади), в яких до жовтня 1943 р. опинилося 40 000 осіб. У Північному і Західному Китаї японські військові структури зміцнювали армію Ван Цзин-Вея, у Манчжурії в той час була посилена армія держави Манчжоу-Го, яка була у розпорядженні командувача квантунської армії. На грудень 1942 р. в окупованій частині Китаю нанкінська армія нараховувала 500 000 осіб; у Шандуні у квітні–червні 1943 р. на службу японського командування перейшло 18 полковників та генералів гоміньданівської армії, які здали в японський полон 22 000 солдатів. У Філіппінах почала створюватися парамілітарна ліга колишніх вояків, у якій її місцеві засновники вбачали основу майбутнього національного війська; навесні 1943 р. почалося формування філіппінської армії й у березні того самого року 3 500 її вояків склали присягу вірності японській імператорській армії. Проте ці національні армії, сформовані під керівництвом японського командування, крім повної залежності від Японії, були недостатньо озброєні, мали порівняно низький рівень бойової підготовки; японські інстанції вважали більшу частину їх вояцького складу ненадійною й використовували його в основному для внутрішньої охоронної служби [13, с. 117–118, 141–142]. У Манчжоу-Го були створені формування з російських емігрантів, які могли бути використані на випадок війни Японії проти СРСР [18].

По ходу воєнних дій нацистське керівництво провело свій експеримент зі створенням інтернаціональних військових формувань, в яких переважав німецький командний персонал та іноземний склад стрільців. Серед них слід назвати різні дивізії в рамках військ СС (Waffen-SS), яких набирали з представників ненімецьких народів і котрі виступали або як складові частини "Ваффен-СС", або як "легіони" окремих національних груп. Варто згадати участь у війні проти СРСР у 1941–1942 рр. іспанської "блакитної" дивізії. Крім національних збройних формувань союзних з Німеччиною Італії, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Албанії, очолюваної маршалом Петеном Франції, а також Фінляндії [27], на боці німецьких військ діяли військові частини, сформовані з представників більшості європейських націй. Серед них, зокрема, норвежці, білоруси, естонці, латвійці, литовці, вірмени, грузини й люди інших національностей. Поряд із ними у боротьбі проти Великої Британії та США вихідці з африканських та азійських країн й навіть євреї також не відкидали співробітництва з тодішньою Німеччиною. Наприклад, на знак протесту проти стримування Британією поселення євреїв у Палестині на початку 1941 р. сіоністська організація "Зірка" ("Легі") виступила з пропозицією військово-політичної співпраці Національної Військової Організації (Irgun Zvai Leumi) як посередника між "ною Німеччиною" і майбутньою "народно-національною" єврейською державою. Хоча подібні пропозиції відхилено з огляду на офіційний антисемітизм і проарабську політику Райху, водночас відомо, що майже 150 000 німецьких євреїв як німців "змішаної крові" (Mischlinge), або "почесних арійців" зараховано до Вермахту [37; 42, с. 39]. Особливу сторінку в історії східноєвропейських формацій збройних сил Німеччини вписали Російська Визвольна Армія (Русская Освободительная Армия – РОА) під командуванням генерала Андрія Власова та бригада Броніслава Камінського, відома як Російська Визвольна Народна Армія (Русская Освободительная Народная Армия – РОНА), або як 29-та російська дивізія військ СС [17, с. 23]. З білорусів була сформована Білоруська Краєва Оборона (БКА) й 30-та білоруська дивізія військ СС. З українців у 1939–1945 рр. за згодою німецьких цивільних та військових органів влади також сформовано національні частини, більшість з яких у лютому 1943 р. – на початку травня 1945 р. трактувались як батальйони Українського Визвольного Війська (УВВ); найбільшим регулярним українським військовим з'єднанням була 14-та українська дивізія військ СС "Галичина" [32, с. 33, 41].

У роки Другої світової війни для багатьох народів Європи, Далекого Сходу й Азії, позбавлених окупантами власної державності, були доволі типовими розрахунки на створення своїх легіонів у складі збройних сил воюючих сторін – відповідно Німеччини чи СРСР, або Великої

Британії. При цьому державу, під егідою якої формували національні частини, розглядали як імовірного союзника в боротьбі за визволення. Інакше кажучи, політичні сили багатьох бездержавних народів світу для виборення або відновлення незалежності були змушені використовувати різні форми боротьби, однією з яких була участь в бойових діях у складі іноземних національних військових формацій, створених по боці однієї з воюючих великих країн. У ситуації, що склалася у 1930-х роках, представники східноєвропейських народів схильні були вбачати в Німеччині потенційного союзника в боротьбі проти СРСР, який позбавив їх державності. Вони прагнули стати не об'єктом, а суб'єктом політики і яким для актуалізації їх національного питання була потрібна власна збройна сила. Усього в роки Другої світової війни у збройних силах Третього Райху воювало близько 2 000 000 іноземців, половина з яких – вихідці зі Східної Європи. За кількістю на першому місці опинилися росіяни (310 000 осіб), на другому – українці, чия загальна кількість у військових формуваннях на боці Німеччини протягом 1939–1945 рр. сягнула приблизно 250 000 осіб [35, с. 330].

В оцінках ролі та місця східноєвропейських формувань у збройних силах Німеччини у роки Другої світової війни необхідно враховувати, що в певний спосіб їх поява та участь у бойових діях на боці Вермахту була продовженням в інших формах громадянської війни, що відбувалася на Сході Європи після закінчення Першої світової війни. Прямим її продовженням, своєю чергою, було протистояння після закінчення німецько-радянської війни між більшовицьким режимом і національними повстанськими рухами в Україні й частині районів Білорусі (до яких приєдналися також повстанські формування у Польщі, Угорщині, Словаччині та країнах Балтії), що не були штучним витвором нацистів, не поділяли людиноненависницькі плани нацизму й діяли довгі роки після закінчення війни після краху нацизму. Третій Райх, усупереч тезам радянської пропаганди, не створював штучно існуючі доти антикомуністичні рухи, а просто взяв на озброєння їх гасла й використав у власних інтересах при творенні й використанні у війні збройних формувань з представників окупованих східних територій ту частину активістів цих рухів, які робили політичні розрахунки на співпрацю з Німеччиною. Елемент політизації цих формувань у військовій політиці націонал-соціалістичної Німеччини був необхідний для забезпечення психологічного ефекту і пропагандистської мотивації дій сотень тисяч східних європейців проти СРСР.

У своїй політиці Третій Райх використовував злочини сталінського режиму більшовицької системи щодо народів Східної Європи. У політиці щодо слов'янських народів на противагу до комуністичної ідеї нацисти використовували ідеї націоналізмів слов'янських та балтійських народів й іслам як важливий релігійний чинник щодо народів тюркської мовної групи. Проте у нацистській Німеччині політичні питання щодо Сходу Європи вирішували переважно некомпетентні люди, які не були обізнані з його політичними проблемами. Націонал-соціалістична Німеччина проводила у Східній Європі політику, що, з одного боку, ґрунтувалася на спільних принципах, основними з яких були дискримінація мешканців окупованих східних територій і небжання вирішення актуальних політичних питань бездержавних народів. З іншого боку, ця політика була диференційованою щодо різних слов'янських народів. Нацисти не вбачали загрози у слабкому, на їх думку, білоруському націоналізмі, але натомість вважали фактором небезпеки російській імперіалізм й, розглядаючи східних українців як лояльний до Росії народ, який історично, залежно від обставин, активно або пасивно сприяв посиленню російської великодержавності. Тим самим у поєднанні з російським імперіалізмом український чинник, як чинник його посилення в оцінках нацистських політичних експертів, був загрозливим для "Нової Європи". Для політики Третього Райху на Сході Європи була характерна теза про "зіпсутість" та "зараженість більшовизмом" східних українців через 20 років більшовицького режиму на відміну від західно-, північно-, центрально- та південно-західноєвропейських народів, супроти яких Третій Райх проводив значно еластичнішу політику.

Аналіз документів та наукової літератури свідчить про те, що плани творення східноєвропейських збройних формацій у складі німецьких військ були запропоновані спочатку представниками переважно лідерами емігрантських політичних угруповань та військовими діячами з представників народів на території Третього Райху та окупованих ним або залежних від нього країн. Ними були здебільшого учасники антибільшовицьких політичних сил Східної Європи, які виїхали на Захід після придушення національно-визвольних рухів у їх власних країнах більшо-

вицькою Росією у 1921–1922 рр. У Німеччині протягом перших трьох років німецько-радянської війни (від середини 1941 до середини 1944 рр.) головними політичними силами, які підтримували ідею творення цих формувань, були ті політичні або військові сили, які не поділяли політичної стратегії Адольфа Гітлера щодо повного ігнорування політичних аспірацій східноєвропейських народів й виступали за надання цим народам принаймні обмеженої адміністративно-територіальної автономії під протекторатом Райху. На політиці творення і використання східноєвропейських формацій виразно відбився внутрішньополітичний конфлікт за владу й політичні впливи, який приховано розгортався у Третньому Райху упродовж усього часу його існування. Основними представниками конфліктних сторін виступали правляча нацистська партія, військові кола, яких Гітлер прагнув позбавити істотного впливу на прийняття політичних рішень у націонал-соціалістичній Німеччині.

Деякі представники військово-політичної верхівки нацистської Німеччини прагнули принаймні декларативно перетворити цю війну на конфлікт між Європою і більшовизмом, у той час, як Гітлер та його однодумці розглядали її лише як засіб поневолення народів Східної Європи. Вирішальне значення мала позиція Гітлера, який не змінив свого ставлення до народів СРСР і цілей війни на європейському Сході й послідовно притримувався концепції максимально можливої його колонізації. Тільки на тому етапі війни, коли стало очевидним, що концепція “бліцкригу” не мала успіху, наступ призупинили і становище Вермахту на фронті погіршилося, тоді військово командування Німеччини знову повернулося до ідеї творення російських та українських національних військових частин. Коли стало зрозуміло, що Німеччині доведеться вести тривалу війну й настав час використати усі засоби боротьби, її владні інстанції вирішили скористатися невдоволенням представників східноєвропейських народів більшовицьким режимом.

З державно-правової точки зору для країн та народів Західної, Центральної та Південно-Західної Європи трактування політично-військової співпраці з Третім Райхом як злочинного співробітництва (колабораціонізму) не є такою контроверсією, як для народів, території яких станом на 22 червня 1941 р. перебували у складі СРСР. По-перше, держави згаданих частин Європи існували до і після війни, існують і тепер, тоді як Радянський Союз припинив своє існування. Автоматично впала цензура і колосальна пропагандистська машина, яка формувала “масову свідомість” мільйонів людей, що сприяло появі альтернативних думок і плюралізму підходів та концепцій. По-друге, тему можна аналізувати й оцінювати не відірвано з точки зору виключно історичної перспективи, а тільки в контексті тогочасних подій у Європі.

У роки німецько-радянської війни обидві воюючі сторони, тобто і Радянський Союз і Третій Райх використовували східних європейців й ціна цього використання була дуже дорогою для народів Східної Європи. Склалася ситуація безвиході, в якій опинилися однаковою мірою як бездержавні нації, так і ті політичні групи в Росії, Україні та Білорусі, які були проти диктату більшовицької партії і сталінського режиму в їх країнах. Залежність була тією високою ціною, котру змушені були заплатити неросійські народи після того, як втратили державність, і за яку вони змушені були розраховуватися новою залежністю від нацистської Німеччини як нового окупанта, в наївній надії на те, що у мундирах ворога зможуть рано чи пізно зі зброєю в руках забезпечити національну і державну незалежність своїм Батьківщинам.

При крайніх негативних оцінках явища військової співпраці східних європейців із Третім Райхом необхідно мати на увазі кілька моментів. По-перше, у сотень тисяч людей, які вирішили на боці Вермахту воювати проти Радянського Союзу, не було іншої альтернативи й іншого союзника – західні країни антигітлерівської коаліції були союзниками СРСР і задля забезпечення перемоги над гітлерівською Німеччиною не збиралися втрачати його як потужного союзника в обмін на співпрацю зі слабкими політичними опозиційними антикомуністичними рухами українців, білорусів чи росіян. По-друге, потрібно враховувати трагізм використання Радянським Союзом і Третім Райхом як “гарматного м’яса” сотень тисяч людей, яким були байдужі ідеї їх поневолювачів і десятки тисяч яких загинули, одурманені впливом нав’язаної ззовні пропаганди за чужі інтереси країн-завойовників. При тому для українців, які зі зброєю в руках воювали проти СРСР чи на боці Третього Райху та його союзників, чи у лавах УПА, комуністи, які під час голодоморів

1921–1922 рр. і 1932–1933 рр. знищили мільйони українців, були такими самими ворогами і злочинцями, як і для євреїв були злочинцями і ворогами нацисти, які у 1941–1944 рр. знищили мільйони євреїв.

Складність і трагізм ситуації посилювали екстремальні умови війни і окупації. Воєнний хаос, різне бачення кінцевої мети творення й призначення сформованих східноєвропейських частин, з одного боку, дозволяли на нижчих рівнях форсувати вирішення політичних питань, пов'язаних із цими формуваннями. З іншого боку, вирішальний вплив Гітлера гальмував прийняття будь-яких політичних рішень, якій дали змогу б змінити ситуацію на краще і навіть добра воля деяких ініціаторів творення цих формацій з боку окремих груп розбивалася об стіну нерозуміння. Якісні і кількісні зміни у питанні творення російської і української армій зумовила тільки безвихідна ситуація й наближення військ СРСР і західних альянтів до Берліна – політична криза, що переросла у повний воєнний крах нацизму.

Підбиваючи баланс історії східноєвропейських військових формувань німецького війська, можна прийти до маловтішеного висновку: їх створення обернулося проти творців й стало подвійною трагедією: для тих, які загинули – смертю на фронтах у мундирах ворога за чужі інтереси, для тих, які вижили – розстрілами, переслідуванням, сталінськими концтаборами і засланням у СРСР, а в країнах Заходу – дискримінацією, пожиттєвими докорами й осудом за участь у воєнних діях на боці націонал-соціалістичної Німеччини. З точки зору бачення подій з погляду історичної перспективи незалежно від виходу війни ці люди, висловлюючись шаховою термінологією, опинилися у “патовій ситуації” й “самі поставили собі 12 матів”. Незалежно від виходу війни вони залишалися у невідповідному становищі й були приречені бути об'єктами осуду своїх співплемінників – у разі гіпотетичної перемоги націонал-соціалістичної Німеччини й запровадження нею колоніального курсу Гітлера щодо Сходу Європи вони виглядали б в очах своїх співвітчизників “добровільними помічниками” встановлення гітлерівського “нового порядку” і не могли тим самим розраховувати на повагу на своїх рідних землях. За перемоги Радянського Союзу їм загрожували розстріли, заслання, депортації до сталінських концтаборів у СРСР, і постійний страх переслідувань з боку тих, кому вдалося приховати своє минуле у цих формаціях у країнах Заходу. Наслідок бездержавності або втрати державності обернувся трагедією, неминучою для народів “між молотом нацизму і ковадлом більшовизму”.

1. Антосяк А., Саратовский Л. Славная страница боевого содружества. К 30-летию румынской добровольческой дивизии имени Тудора Владимиреску // Военно-исторический журнал. – 1973. – № 10. – С. 124–127. 2. Военный энциклопедический словарь / Пред. гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. – М.: Военное издательство, 1983. – С. 291. 3. Дмитрук К.Є. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. – Львів: Каменяр, 1974. 4. Дробязко С.И. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. – М.: “Фирма “Издательство АСТ”, 1999. 5. Дробязко С., Каращук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. – М.: Фирма “Издательство “АСТ”, 2000. 6. Зарочин М.Н. Битва на венгерской земле // Великий освободительный поход. – М.: Воениздат, 1970. – С. 206–256. 7. Захаров М.В. Весна свободы братской Румынии // Великий освободительный поход. – М., 1970. – С. 75–115. 8. Квицинский Ю. Иуды. – Москва: Олма-пресс, 2000. 9. Колесник А. Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков: Простор, 1991. 10. Ленинов А.К. Под казачьим знаменем. Эпопея Казачьего Стана под водительством Походных Атаманов Казачьих Войск С.В. Павлова и Т.И. Доманова в 1943–1945 гг.: Материалы и документы. – Мюнхен: Издание автора, 1970. 11. Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941–1945. – К.: Ин-тут ист. Украины НАН Украины, 1998. 12. Окорочков А. В. Антисоветские воинские формирования в годы Второй мировой войны. – М.: Военный университет, 2000. 13. Савин А.С. Японский милитаризм в период Второй мировой войны 1939–1945 гг. – М.: Наука, 1979. – С. 117–118, 141–142. 14. Самойлов Е. От белой гвардии – к фашизму // Неотвратимое возмездие. Коллектив авторов. – М.: Воениздат, 1974. – С. 122–146. 15. Семиряга М. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во время Второй мировой войны. –

М.: Наука, 1974. – С. 285, 164. 16. Титов Ф. Клятвопреступники // Неотвратимое возмездие... – С. 214–234. 17. Хоффман Й. История Власовской армии. – Париж: УМСА-Пресс, 1990. 18. AAA, 19.4.1944. Russ.Emigranten-Truppenteile in Mandschukuo (Mil.Att.Tokio) // Bundesarchiv-Militaerarchiv in Freiburg (BA-MA). – RW 5/464. 19. Beasley W.G. Japanese Imperialism, 1894–1945. – London: Oxford University Press, 1987. 20. Bihl W. Ukrainer als Teil der Streitkraefte des Deutschen Reiches im Zweiten Weltkrieg // Oesterreichische Osthefte. – Wien, 1987. – Nr. 29. – S. 28–55. 21. Boyle J.H. China and Japan at War: The Politics of Collaboration. – Stanford, CA (USA): Stanford University Press, 1972. 22. Charles K., Nakladal B. Germany's First Ally: Armed Forces of the Slovak State, 1939–1945. – Atglen, PA (USA): Schiffer Military History, 1998. 23. Dallin A. The Kaminsky Brigade: 1941–1944. A Case Study of German Military Exploitation of Soviet Disaffection. – Maxwell AFB, AL (USA): Harvard Russian Research Institute (HRRI), December 1952. 24. Elliott M. Soviet Military Collaborators // Ukraine during World War II. A Symposium. Edited by Yury Boshyk. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. – P. 89–104. 25. Jurado C.C. Rompiendo las Cadenas. La Division Ucrainiana de las Waffen SS. – Granada (Spain): Garcia Hispan, 1995. 26. Jurado C.C. Breaking the Chains. 14 Waffen-Grenadier-Division der SS and Other Ukrainian Volunteer Formations, Eastern Front, 1942–1945. Translated by Roberta Haigh. – Halifax, West Yorkshire (UK): Shelf Books Ltd, 1998. 27. Gosztony P. Hitlers Fremdenheere. Das Schicksal der nichtdeutschen Armeen im Ostfeldzug. – Duesseldorf: Rcon Verlag, 1976. 28. Gross J.T. Polish Society under German Occupation: The General Government, 1939–1944. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979. – P. 132–135, 186–194, 302–303. 29. Kahin G. McT. Nationalism and Revolution in Indonesia. – Ithaca, NY (USA): Cornell University Press, 1952. 30. Kolko G. Century of War. Politics, Conflict and Society since 1914. – New York: The New Press, 1994. – P. 495. 31. Littlejohn D. Foreign Legions of the Third Reich [in four volumes]. – Vol. 1. Norway, Denmark and France. – San Jose, CA (USA): Roger J. Bender Publishing, 1983; Vol. 2. Belgium and Holland, as well as the volunteer military units from Great Britain, Italy, Luxembourg, and Spain. – San Jose, 1984; Vol. 3: Albania, Czechoslovakia (Sudetenland, Bohemia-Moravia, Slovakia), Greece, Hungary and Yugoslavia (Croatia, Serbia, Slovenia). – San Jose, 1985; Vol. 4. Eastern Europe and Baltic States, including Poland, Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Lithuania, Latvia, Estonia, Finland and Russia. – San Jose, 1987. 32. Logusz M.O. Galicia Division. The Waffen-SS 14th Grenadier Division 1943–1945. – Atglen, PA (USA): Schiffer Military History, 1997. 33. Melnyk M. To Battle. The Formation and History of the 14th Waffen-SS Grenadier-Division der SS. – Solingull (UK): Helion & Company, 2002. 34. Mueller W. Die schwere Flak. – Dorheim: Podzun-Pallas Verlag, 1988. 35. Neulen H.-W. An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – Muenchen: Universitas, 1985. 36. Nicolaisen H.-D. Die Flakhelfer. Luftwaffenhelfer und Marinehelfer im Zweiten Weltkrieg. – Berlin/Frankfurt a.M./Wien: Ullstein, 1981. 37. Rigg B. M. Hitler's Jewish Soldiers. The Untold Story of Nazi Racial Laws and Men of Jewish Descent in the German Military. – Kansas (USA): University Press of Kansas, 2002. 38. Seidler F.W. Zur Fuehrung der Osttruppen in der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg // Wehrwissenschaftliche Rundschau. – 1970. – H. 12. – S. 683–702. 39. Stein G. H. Hitler's Elite Guard at War 1939–1945. The Waffen SS. – Ithaca, NY (USA): Cornell University Press, 1964. 40. Tessin G. Verbaende und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. – Bd. 1–10. – Osnabrueck, 1977–1984. 41. Tys-Krokhmaliuk (Krokhmaliuk) Y. Guerra y Libertad. Historia de la Division "Halychyna" del cjersito Nacional Ukranio. – Buenos Aires (Argentina), 1961. 42. Weber M. Zionism and the Third Reich // The Journal for Historical Review. – July-August 1993. – Vol. 13. – No 4. – P. 29–39.